

İSLAM'DA SOSYAL GÜVENLİK

(*Social Security Islam*)

A. Can TUNCAY

ÖZET

İslamiyette hukuk kaynakları dört tanedir ve bunlar Kitap, sünnet, icma-i ümmet ve kıyastır. İcma-i ümmet, islam hukukçularının din buyruklarıyla ilgili bir sorunun çözümüne ilişkin görüşleridir. Sosyal güvenlik sistemi de bu dört hukuk kaynağına dayanır. Bu nedenle islamiyette sosyal güvenlik sistemi ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini karşılamaktan ziyade bireyin dinin buyruklarını yerine getirmesine odaklanmıştır. Başka bir deyişle İslam'da sosyal güvenliğin amacı muhtaçlara yardım ederek dinin yükümlülüklerini yerine getirmek, diğer taraftan da zenginliğin sınırlarını çizmektir. İslamiyette sosyal güvenliğin temel ilkeleri müslümanlar arası kardeşlik ve dayanışma, cemaat içinde yaşama ve sosyal adalettir. Toplum içinde sosyal güvenliği sağlamakla yükümlü olanlar aile üyeleri, zekat verenler ve beytülmal olarak bilinen devlet hazinesidir.

Toplumda sosyal güvenliği sağlayan kurumlara gelince; bunlar nafaka, zekat, yardımlaşma sandığı, akile ve vakıf müesseseleridir. Anadolu'da 12.-17. yüzyıllar arasında esnaf ve zanaatkarlar tarafından kurulan Ahilik Örgütlenmesi ve özel vakıflar sosyal güvenliğin güçlendirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Yine de bir zamanlar başarılı olmuş İslami sosyal güvenlik düzeni, insanların ihtiyaçlarının oldukça çeşitli olduğu günümüzün gelişmiş toplumlarında uygulanmaya müsait değildir. Bu nedenle günümüzün modern sosyal güvenlik sistemi daha çok hümanist bakış açısına dayanır ve günümüzde İslami sosyal güvenlik kurallarından daha geçerlidir.

Anahtar kelimeler: Kuran, hadis-i şerif, kardeşlik, cemaat, Ahilik, zekat, dayanışma, vakıf.

Abstract

The Islam is based on four sources. They are the Kuran (holly book), hadis-i şerifler (prophet Mohammed's words), kıyas (analogy) and icma-i ümmet. İcma-i ümmet means the views of the Islam pundits and scholars. The social security system is based on the same sources as well. Therefore in Islam the social security in fact is considered a fulfillment of the religious orders rather than the meeting of the needs of the needy people. In other words in Islam the

* Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

aim of the social security is the carrying out the religious duties by helping and by caring the needy people on the one hand and drawing a limit to the wealth on the other hand. The basic principles of the social security system in Islam are the friendship and solidarity of the muslims, acting and living together (cemaat) and the principle of social justice. Those who are liable to ensure the social security in the society are the family members, zekat¹ debtors and the state treasury (beytülmal).

As for the main institutions which ensure the social security in the society are the alimony (nafaka), alms (zekat), blood money (akile), charity funds (sandıklar) and foundations (vakıflar). In Anatolia between 12th-17th centuries tradesman and artisan funds established by Ahi Organization² and the private foundations had contributed a lot for the strengthening of the social security. However the islamic type of social security order once was applied successfully is no more compatible for today's developed societies where the needs of the people extremely complex are. Therefore today's modern social security systems are based on rather than humanist concept and prevailed over the islamic social security rules.

Keywords: Kuran, hadis-i şerif, friendship, cemaat (islamic society), Ahi Organization, alms, zekat, foundation, solidarity.

I. Sosyal Güvenliğin Genel Olarak Anlamı ve Amacı

İnsanlar, insanlık tarihinin başlamasıyla birlikte beslenme, barınma ihtiyaçlarını ve geleceklerini güven altına almaya, yoksulluktan kurtulmaya, yaşlılık, hastalık, kaza gibi yaşam risklerine ve doğal felaketlere karşı kendilerini koruma altına almaya çalışmışlardır. İnsan düşüncesi geliştikçe, ihtiyaçlar ve riskler arttıkça insanın bugününü ve yarınını güvenlik altına alma ihtiyacı da gelişmiş, bu da 'sosyal güvenlik' fikrini doğurmuştur.

Başlangıçta oldukça ilkel yöntemlerle (yardımlaşma, dayanışma, biriktirme gibi) ulaşılmaya çalışılan sosyal güvenlik, günümüzde gelişmiş yöntemlerle (sosyal sigorta, özel sigorta, kamusal yardım, sosyal hizmetler gibi) yönetilmektedir. Bu yöntemlerin önem ve ağırlığı ülkeden ülkeye, toplumdan topluma değişmektedir. Bu açıdan bakınca sosyal güvenlik 'bir ülke halkının bugününü ve yarınını güvence altına almayı amaçlayan ve birbiri arasında sıkı bir birlik ve uyum kurulmuş olan bir kurumlar bütünüdür' şeklinde tanımlanabilir. Ya da 'yaşamın türlü riskleri karşısında geliri ve kazancı azalmış, muhtaç duruma düşmüş insanlara başkalarının yardımını istemeye gerek bırakmadan ekonomik ve sosyal güvence sağlayan önlemler bütünü' olarak da tanımlanabilir³. Bu tanımların sayısı kuşkusuz artırılabilir.

¹ The duty of distributing 1/40th of the annual income to the needy people as alms.

² A charity and friendship organization prevailed in Anatolia established by tradesman and artisan where Islamic and special discipline and hierarchy rules were applied.

³ Bak. C. Tuncay/Ö. Ekmekçi, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, 15.bası, İstanbul 2012, 2 vd. ve oradaki diğer tanımlar.

Fakat sosyal güvenlik ihtiyacını doğuran nedenler evrenselidir. Yani hemen her yer ve zamanda sosyal güvenlik nedenleri hemen hemen aynıdır. Sosyal güvenliğe ihtiyaç duyuran nedenler evrensel olsa bile modern sosyal güvenlik rejimlerinde bir topluluk ve o topluluğu yöneten bir kamu otoritesinin yardımıyla topluluğa dahil olan bireyler arasında dayanışma, yardımlaşma yoluyla muhtaçlıktan kurtulma, sosyal risklerin zararlarını olabildiğince hafifletme, ancak bunları gerçekleştirirken de insan onurunu olabildiğince korumak unsurları yer alır. Bu açıdan bakınca sosyal güvenlik bir programlar bütünü, daha doğrusu bir sistem olarak ortaya çıkar ve ülkede sosyal adaletin gerçekleşmesine de katkıda bulunur.

Modern sosyal güvenlik anlayışının hümanist bir amacı vardır. Yani insanın iyiliğine yöneliktir. Şöyle ki, herhangi bir nedenle çalışamaz duruma düşerek gelir kaybına uğrayan, gelecek kaygısına kapılan insana insan onuruyla bağdaşır en az yaşam olanaklarını sağlamaya çalışmak.

II. İslam'da Sosyal Güvenliğin Anlamı ve Amacı

İslam'da evrende var olan ve yaşayan her şey ve herkes Yüce Yaratan (Allah) odaklıdır. İslam'da Allah'ın insanları sadece kendisine kulluk etsinler diye yaratıldığına inanıldığından sosyal güvenliğin amacı da insanları yerine göre yoksulluğun ve muhtaçlığın, yerine göre zenginliğin tehlikelerinden kurtararak onları Allah'a kulluk (ibadet) görevini yerine getirmeye yönlendirmektir. Zira Allah'a kulluk yapmayı unutturan yoksulluk ne kadar tehlikeli ise, Ulu Yaratan'a karşı azdıran zenginlik de o derece tehlikelidir⁴.

Onun için servetin sosyal güvenlik harcamaları ile törpülenmesi ve gerektiği ölçüde yoksul kesimlere aktarılması gerekir. Öte yandan Allah'a kul yapıldığı, evrende en üstün yaratılan canlı varlık olduğu için insan yardım dilenecek hale düşürülmemelidir⁵. Bu nedenle İslam'da açıkça ifadesini bulmuş bir sosyal güvenlik amacı yoktur. Fakat sosyal güvenlik ihtiyacını sağlamaya tahsis edilmiş ilkeler ve müesseseler vardır. Kardeşlik ilkesi, cemaat ilkesi, yardım, zekat, fitre, sadaka gibi. Bu açıdan modern anlamda sosyal güvenliğin İslami anlamda sosyal güvenlikle en çok örtüştüğü nokta 'insana insan onuruna yaraşır en az yaşam düzeyi sağlamaya yönelik olması' gösterilebilir⁶. Bir diğer kesişme noktası ise gelirin yeniden dağıtılması suretiyle sosyal adaletin oluşmasına yardımcı olmaktır. İslam'ın beş şartından biri olan zekat müessesesi İslam'da sosyal adaleti ve servet dengesini kurmaya yönelik müesseseler içinde en önemlisidir⁷. Belirtelim ki, İslam'da sosyal güvenlik kavra-

⁴ F. Beşer, İslam'da Sosyal Güvenlik, Seha Neşriyat, İstanbul 1988, 123 vd.

⁵ Beşer, 125.

⁶ Beşer, 204; C. Tuncay, Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri, 10.bası, İstanbul 2002, 16.

⁷ H. Sağlam, İslam Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri, s. 12: <http://www.e-akademi.org/makaleler/hsaglam-2.htm>. (Erişim tarihi: 19.11.2013).

mının kaynakları her şeyde olduğu gibi başlıca Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdir. Bir de İslam ülkeleri başlangıçta tarım ve kabile topluluklarına dayandıklarından örf ve adet de önemli yer tutar.

İslamiyette dinin hukuki dayanakları hükümlerin kaynağını oluşturan ve 'Edille-i arbaa (dört delil)' tanımıyla ifade edilen kitap, sünnet, icma-i ümmet ve kıyastır. Fıkıh biliminin (İslam Hukukunun) temeli bunlara dayanır.

Kitap, Kuran-ı Kerim'dir. Sünnet, başta Hz. Muhammed'in hadisleri (söz ve davranışları) olmak üzere bütün tutum ve eylemlerini içine alır. Bir anlamda Kuran'ın en yetkili kişi tarafından tefsiri niteliğindedir. İcma-i ümmet, fakihlerin (İslam hukukçularının) din buyruklarıyla ilgili bir sorunun çözümünde birleşmeleri anlamını taşır. Kıyas da yetkili ve yetenekli bilginlerin (benzetme ve karşılaştırma yoluyla) kitap ve sünnetten hükümler çıkarmalarından ibarettir. Dinin ana ilkelelerini kuşkusuz, Allah'ın sevgili kulu ve son elçisi Hz. Muhammed'e indirdiği Kuran ile hadisler teşkil etmekte ve açıklamaktadır. Diğerleri (yani icma ve kıyas) bu asli kaynaklara ancak yardımcı durumundadır. Bunlara bir de örf ve adeti eklemek yerinde olur⁸.

Hadis-i şeriflerin büyük bir bölümü, bir bakıma Kuran-ı Kerim'deki hükümlerin açıklanışı niteliğindedir. Kavranmasında, ilk bakışta güçlük çekilen, yorumlamaları farklı yapılabilen, iniş sebepleri ve uygulama sınırları ile amaçları etrafında görüş ayrılıkları doğması mümkün olan ayetler, sureler hakkında ancak sahih (doğru) hadislerin ışığında gerçeğe ve doğru anlamına varılabilir. Çünkü zaman içinde Hz. Muhammed'e ait olduğu çok kuşku götürür birçok hadis ortaya çıkmıştır. Ancak bunlardan en güvenilir ve önemli olanları 40 tanedir. Nitekim Peygamberimiz '*Her kim benim hadislerimden 40 tanesini belleyip başkasına öğretirse, Allahu Teala onu, kıyamet gününde bilginler ve fakihler arasında diriltsin.*' buyurmuştur⁹. Biz de bu çalışmamızda Kuran-ı Kerim ve sahih hadislerin sözlerini kaynak almaya çalıştık.

III. Tarihsel Gelişim İçinde Sosyal Güvenlik Teknikleri¹⁰

1. Biriktirme: Bireysel bir teknik olan biriktirme (tasarruf) tekniği tarihin en eski tekniği olsa da bugün bile dünyada yaygın olarak başvurulmaktadır. Biriktirme kişinin gelecekte karşılaşılması muhtemel bir sosyal riske karşı önceden gelirinin ya da varlığının bir kısmını kullanmayıp bir kenara ayırmasıdır. Kazancın bir kısmıyla altın alma, altının yastık altına saklanması, bankada para biriktirme, arsaya para yatırma, fazla ürünün turşu, pekmez yapılması, kurutulması gibi. Ancak dar gelirli olanların biriktirmede bile zorlandıkları ya da bundan hiç nasibini alamadıkları tahmin edilebilir.

⁸ Bak. Z. Umur, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 1. Cilt, İstanbul 1987, 151 vd.

⁹ A. Karahan, Kırk Hadis, Sabah Yayınları, İstanbul 1991, 5.

¹⁰ Tuncay/Ekmekçi, 11 vd.

2. Yardımlaşma: Yoksula, hastaya, sakata, yetime, muhtaç olana yardım etmek iyilik düşüncesinden, dini veya ahlaki bir yükümlülüğten yahut örf ve adetten doğar. Özellikle aile bireyleri, hısım, akraba, dost ve komşular arasında yardımlaşma eskiden olduğu gibi bugün de yaygın bir uygulamadır. Tarıma ve dini temellere dayalı toplumlarda daha da önemli bir yer tutar. İslamiyet'te yardım müessesesine Kuran-ı Kerim'de ve hadislerde hayli vurgu yapılmıştır. Hıristiyanlık aleminde de kiliseler ve manastırlar bu konuda önemli görevler üstlenmişler, yoksul, muhtaç ve hastalara yardımlar yapmışlardır.

İsteğe bağlı oluşu, isteyenin onurunu zedeleyebilme ihtimali, vereni zor durumda bırakabilmesi ya da büyüklük kompleksine kapılmasına yol açabilmesi açısından modern teknikler arasında yer almaz.

3. Yardımlaşma (kardeşlik) dernekleri:

Bunlara tarihin her döneminde rastlanmıştır.

a) Antik Çağda

Antik Yunan ve Roma'da MÖ. 2000'li yıllarda bile uzun süren savaşlar ve salgın hastalıklar yüzünden muhtaç ve yoksul duruma düşen kişilere para, yiyecek, giyecek ve sağlık yardımı yapan dernekler ortaya çıkmıştır. Bunlara eski Mısır'da da rastlanmıştır. Roma'da miladi takvime geçildiği sıralarda üyelerine hastalık ve kaza hallerinde sağlık yardımı yapan, uğradıkları gelir kayıplarını karşılayan, ölümlerinde defin giderlerini karşılayan, geride kalanlarına gelir bağlayan sandıklar (collegia'lar) üç asır boyunca faaliyet göstermiştir. Bunlar dernek statüsünde kişi toplulukları idi¹¹.

b) Avrupa'da

Ortaçağ'da Avrupa'da kilise, manastır gibi dini kuruluşlar yoksul, kimsesiz, hasta, çocuk, dul ve yetimlere halkın bağışlarından oluşan fonlardan yardım yaparlardı.

13.yy'dan itibaren esnaf ve sanatkarlar sınıfının Avrupa ve Anadolu'da kurdukları loncalar bu alanda önemli hizmetler sağlamışlardır. Fransa'da 'mutualité' ya da 'confrérie', İngiltere'de 'friendly societies', kıta Avrupasında 'brotherhood societies' adı verilen dostluk ve kardeşlik dernekleri doğum, evlenme, ölüm olaylarında, iş kurmada mensuplarına parasal ve hizmet şeklinde yardımlar yaparlardı. Bu dernekler sıkı bir disiplin içinde dini ve ahlaki kurallara bağlı olarak kurulur ve yönetilirdi. Bunlara üyelik sıkı şekil şartlarına bağlı idi. 15.yy'da Fransa'da şehirlerde yoksul ve hastalara sağlık hizmeti veren, onları barındıran kamu hastaneleri (hospitaux généraux) kuruldu. 1531'de Avusturya İmparatoru dilencilik yasaklayıp şehir yönetimlerini yoksullara yardımla görevlendirdi. 16. yy. sonunda İngiltere Kraliçesi

¹¹ M. Kaser, Romisches Privatrecht, 10. Aufl., München 1992, 88.

I. Elisabeth yoksulları vergi dışı bıraktı, şehir yönetimlerine bunlara yardım görev yükledi¹².

c) Anadolu'da (Ahilik)

Anadolu'da Selçuklularda ve Osmanlı İmparatorluğunda 12-16ncı yy.lar arasında kurulan ve faaliyet gösteren esnaf loncaları da Avrupa'dakilerle benzerlik göstermekteydi. Bu loncaların kurdukları sandıklara 'orta' veya 'teavün sandığı' adı verilmişti. Din, ahlak ve gelenek kuralları üzerine kurulmuşlardı. Bu sandıklar çıkar ve kalfalara harçlık ve barınma olanağı sağlar, ustalığa yükselip ilk defa iş kurmak isteyenlere para yardımı yapar, evlenenlere, muhtaçlara, ölenlerin geride kalanlarına, hastalananlara yardımlar yaparlardı. Toplumda gelir düzeyi yüksek olan kişilerden bu sandıklara zekat, fitre, bağış, sadaka, kurban adı altında yardım toplarlardı.

Aslında daha önceki tarihlerde Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya göçüyle, yani 12.yy'dan itibaren Anadolu'da bir başka oluşum göze çarpmaktaydı. Bu da Ahilik örgütlenmesiydi. Anadolu'da esnaf ve sanatkarlar arasında doğup gelişen bu akımın kurucusu ve önderi Ahi Evran olup bu örgütlenme İslami ve ahlaki temellere dayanıyordu. Eli açıklık, yardım severlik ve yiğitlik anlamına gelen, dini motifler içeren 'Fütüvvet' esaslarına göre yönetilen Ahilik sistemi muhtaçlara yardım etme, zulüm görenleri koruma, din ve mezhep farkı gözetmeden tüm insanları sevmeye, birbirine destek olma ve bu yolla kişinin Allah'a yakınlaşması amacına yönelikti¹³. Ahiler birbirlerine 'kardeş' diye hitap ederlerdi.

Ahi kelimesi bir iddiaya göre Arapça kökenli olup 'kardeşim' anlamına gelir. Türklerden önce Araplarda fütüvvet örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir iddiaya göre, bu kelime Türkçe'deki 'Akı' kelimesinin zaman içinde değişimi sonucu ortaya çıkmıştır. Eli açık, cömert, yiğit, delikanlı gibi anlamlar içermektedir. Selçuk Üniversitesi'nden tarih profesörü Mikail Bayram'ın şu görüşleri ilginçtir: 'Fütüvvet, İslam dünyasında kahramanlık, yiğitlik ve cömertlik mefkuresinin adıdır. Şövalyelik nasıl Orta Çağ Batı dünyasına ait mahsus bir ülkü ise, Fütüvvet de Orta Çağ İslam dünyasına ait bir ülküdür. Nasıl ki Araplar İslam'dan önce kültürlerinde mevcut olan Fütüvvet anlayışını İslami değerlerle geliştirip devam ettirmişler, nasıl ki Farslar "cevanmerdi" anlayışını aynı şekilde İslam süzgecinden geçirmişler, Türkler de kendi "Akılık" ülküsünü İslami ahlak ve değerlerle geliştirerek devam ettirmişlerdir. Arap kültüründe ideal kahraman, sehavet ve şecaat timsali olan Fütüvvet erinin adı "Feta", İran kültüründe "Cevanmerd", Türk kültüründe "Akı"dır. Türk Akılığı, İslamiyetle Arap Fütüvvet şiarından etkilenmiştir. Akılar birbirlerine karşı kardeşçe tutumundan dolayı Akı kelimesi yerini Ahi kelimesine bırakmış ve Abbasi Devleti'nin sona ermesiyle Fütüvvet akımı yerini Ahiliğe bırakmıştır'¹⁴.

¹² E. Eichenhofer, Sozialrecht, 8. Aufl., Tübingen 2012, Nr. 21; Tuncay/Ekmekçi, 18.

¹³ R. H. Soykut, Ahi Evran, Ankara 1976, 25 vd.; Y. Ekinci, Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayını, İstanbul 1989, 15 vd.; S. Dilik, Sosyal Güvenlik, Ankara 1991, 30. Ayrıca bak. M. Şen, Osmanlı Devletinde Sosyal Güvenlik, Çimento İşveren, S:6, C:16, Kasım 2002, 25 vd.

¹⁴ M. Bayram, Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991, 130.

Kıyasası Ahi örgütü fütüvvet örgütünün Türkler tarafından geliştirilen ve Anadolu'da yayılmış olan biçimidir. İlke ve esaslarını dini kurallardan alan fütüvvet örgütünün bu ilke ve adetlerini toplayan yazılı eserlere fütüvvetname denir¹⁵.

Oğuz Türkleri 1040 yılından itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlayınca Selçuklu egemenliği altına girdiler ve gruplar halinde Müslümanlığı kabul etmeye başladılar. Fakat göçebe toplumdaki geldikleri için bu dönüşüm şehirlerde yavaş seyrediyordu. Bu nedenle Türklerin İslamlaşması sürecini hızlandırmak, Türkmenler arasındaki çok sayıdaki sanatkâra iş bulabilmek, şehirlerde yaşayan Rum ve Ermeni esnaf ve sanatkârlarla rekabet edebilmek, ihtiyaç sahibi olanlara yardımcı olmak, hatta yabancı saldırılara karşı devletin silahlı güçleri yanında ülkeyi savunmak amacıyla Hacı Bektaş Veli'nin tavsiyesi üzerine Anadolu'da Ahilik örgütü kuruldu. Kıyasası Anadolu'da ahiliğin ortaya çıkışı ve örgütlenmesi sosyo-ekonomik bir zorunluluğun ürünüdür¹⁶. Bağdat'ta yaşayan ünlü din adamı, siyasetçi, eğitimci, sanatçı, sosyolog ve de bir sufi olan Ahi Evran arapların kurduğu fütüvvet örgütünden esinlenerek Anadolu'ya yerleştikten kısa bir süre sonra 1205'te Kayseri'de Ahilik örgütünü kurmuştur. Bu örgüt sıkı bir ahlak disiplinine sahipti. Birbirini seven, birbirine saygı duyan, yardım eden, yoksulu barındıran, işi kutsal, çalışmayı ibadet sayan din ve ahlak kurallarına sıkı sıkıya bağlı bir örgüt idi. Ahiler birbirlerini kardeş varsayarlardı. İlk önce esnaf kesimi arasında ortaya çıkmış sonra yayılmıştır. Ahiler zaviyeler, tekkeler içinde faaliyet gösterirlerdi. Ahi Evran'a da Ahi Baba adı verilmişti.

Ahiliğe kabul edilmek için şu üç ilmi az çok bilmek gerekirdi: İlmi şeriat, ilmi tarikat, ilmi marifet. Ahi zaviyelerine kabul olunanlar, Ahi terbiyesini okuyarak, dinleyerek ve birlikte yaşayarak alıyorlardı. Zaviyede öğretmen ve pirlere önünde sohbet edilir, şarkılar, şiirler ve ilahiler okunur, oyunlar oynanırdı. Bunlara 'yarenlik meclisi' adı verilirdi. Ahi örgütüne ilk giren adayın başı traş edilir, tövbe ve telkin verilirdi. Taç, hırka ve şalvar giyerlerdi. Bu adaylar uzun bir denemeye tabi tutulurdu. Tuğ ve bayrak verilir, kuşak kuşatılır, seccadeye geçirilir, helva pişirtilir, birbirlerine lokma sunulur, diğer bir şehre helva gönderilirdi. Böylelikle uzun yıllar süren bir eğitimden sonra belirli törenlerden geçirilerek olgun bir Ahi olunurdu. Ahi kurallarına göre şu üç şey açık olmalı idi: Eli, kapısı, sofrası. Şu üç şey de kapalı olmalı idi: Gözü, dili, beli. Bunlar Ahiliğin ne denli yüksek bir ahlak anlayışına dayandığını gösterir. Ahiler kızlarını da yetiştirirken şu üç kuralı öğretirlerdi: İşine, eşine, aşına sahip ol. Ahi Evran'ın şu sözleri Ahilik felsefesini çok güzel özetlemektedir:

'Hak ile sabır dileyip,
Bize gelen Bizdendir.
Akıl, ahlâk yolunda,
İlim ile çalışıp,
Bizi geçen Bizdendir.'

¹⁵ Şen, Osmanlı, 26.

¹⁶ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahilik>; Erişim tarihi: 26.11.2013.

Her sanat grubu için, kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerden kendi sanatını yapan, o sanatın piri sayılmıştır. Çiftçiler için Adem, hallaçlar için Şit, terziler ve yazıcılar için İdris, marangozlar için Nuh, tüccarlar için Hud, deveciler için Salih, sütçüler ve dülgerler için İbrahim, avcılar için İsmail, çobanlar için İshak ve saatçiler için Yusuf ve Musa, ekmekçiler için Zülküf, tarihçiler için Lut, bağcılar için Üzeyir, çulhalar için İlyas, zırhçılar için Davut, hekimler için Lokman, balıkçılar için Yunus, gezginler için İsa ve tüccarlar için Muhammed adlı peygamberler birer pir addedilmiştir¹⁷. Ahilik'te 32 sanat kolu oluşturulmuştur. Ahi Evran'ın sanat kolu (mesleği) ise debbaglık (deri tabaklama) idi.

Ahiliğe girene, kuşak ve peştemal bağlama işine şedd denirdi. İlk defa Cebrail'in Hazret-i Adem'e peştemal kuşattığı kabul edilmiştir. Bu kuşak bağlamadaki şedd'e vefa şeddi denir. "Beline kuşatıyorum ta ki sözünde durasın. Şeytana uymayasın daima ona düşman olasın. Dünyaya muhabbet etmeyesin. Allah'ın kaza ve kaderine sabredesin. Nereye gidersen bu tuğ yanında olsun. Tanrı'nın bunda hikmeti vardır" denirdi.

Ahi olmak ve peştemal kuşanmak için kişinin bir Ahi tarafından önerilmesi zorunlu idi. Üye olmak isteyenlerden yedi fena hareketi bağlaması ve yedi güzel hareketi açması beklenmekte idi. Bu demektir ki;

- Cimrilik kapısını bağlamak, lütuf kapısını açmak
- Kahır ve zulüm kapısını bağlamak, hilim ve mülâyemet kapısını açmak
- Hırs kapısını bağlamak, kanaat ve rıza kapısını açmak
- Tokluk ve lezzet kapısını bağlamak, rizayet kapısını açmak
- Halktan yana kapısını bağlamak, Hak'tan yana kapısını açmak
- Herze ve hezeyan kapısını bağlamak, marifet kapısını açmak
- Yalan kapısını bağlamak, doğruluk kapısını açmak

Kâfirler, çevresinde iyi tanınmayanlar, kötü söz getirebileceği düşünülenler, zina ettiği ispatlananlar, katiller, (kasaplar), hırsızlar, dellallar, vergi memurları, vurguncular örgüte katılamazdı. Başlangıçta Ahi Evran kadınları örgüte almamıştı. Sonraları onların Ahiliğin "kadınlar kolu" olarak adlandırabileceğimiz *Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları)* örgütüne üye olmalarına ses çıkarmamıştır. Bu örgütü kuran da Ahi Evran'ın karısı Fatma Ana'dır.

Ahilik örgütü üç dereceli, hiyerarşik bir düzene dayanırdı. Her kapı kendi içinde de hiyerarşiye dayalı üç dereceli idi. Şöyle ki:

- 1. Kapı:** Yiğit, yamak, çırak
- 2. Kapı:** Kalfa, usta, ahi

¹⁷ <http://www.hakkında-bilgi-nedir.com/ahilik-nedir+ahilik-hakkında-bilgi>; Erişim tarihi: 27.11.2013.

3. Kapı: Halife, şeyh, şeyh-ül Meşayih (şeyhin şeyhi).

Bu hiyerarşik düzende bir üste sıkı bir itaat ve saygı gösterilirdi. Günümüzde sıkça kullanılan 'pabucunu dama atmak' sözü ahiliğin peştamal kuşanma töreni ile ilgilidir. Çıraklıktan kalfalığa geçiş töreni öncesinde eğitimi tamamlanan çırağın pabucu dama atılırdı. Bu deyim aynı zamanda çırağın kalfalarından, ustalarından artık eskisi gibi ilgi görmeyeceği anlamına gelirdi.

Fütüvvetnameye göre Bektaşî-İslami bir yapıya dayanan Ahilik örgütünün menşei Hz. Ali'ye kadar uzanır. Aleviler arasında yaygındır. Bu kuruluş 17. yy'a kadar yaşamış, daha sonra yerini esnaf arasında yayılan gediklere ve loncalara bırakmıştır. Loncalar ise sultanın 'berat-ı şerif'i ile atanan üst yöneticilerce yönetilen bir esnaf örgütüdür. Lonca kavram olarak belli esnaf ve sanat mensuplarının kendi aralarında kurdukları düzeni ve toplandıkları yeri (odayı) ifade eder. Bunlarda dini öğeler daha hafif idi. Hatta müslim-gayrimüslim ayrımı dahi yapılmazdı¹⁸. Her loncanın bir 'teavün' ya da 'orta sandığı' bulunurdu. Bunlar üyelerine ve aile efradına hastalık, evlenme, doğum, iş kurma, işsizlik, ölüm risklerine karşı aynı ve nakdi yardım yaparlardı.

Ahiliğin Türk-İslam kültüründeki sonuçları şöyle özetlenebilir: 1. Ahilik, Anadolu'da köylere kadar yayılarak Anadolu'nun daha kısa sürede Türkleşip islamlaşmasını sağlamıştır. 2. Göçebe Türkmenler yerleşik hayata geçirilerek hem islami uyum kolaylaşmış, hem de Türk şehirciliği hız kazanmıştır. 3. 13. yy'ın ikinci yarısına kadar çoğunlukla gayrimüslimlerin Türk olmayan yerli halkın elindeki sanat ve ticaret işlerine müslüman Türkler de katılmıştır. 4. Türk esnaf ve sanatkârları arasında sağlanan dayanışma ve yardımlaşma sayesinde Ahilik önemli bir güç haline gelmiş, hız kazanmış, asayişin bozulduğu zamanlarda (örneğin Moğol İstilası) kendi otoritesini yürütmüştür. 5. Dini ve ahlaki yapı korunmuştur.

4. Özel sigortalar: Sosyal güvenlik teknikleri içinde gelişmiş bir tekniktir. Sigorta her şeyden önce kişileri güvence altına almayı amaçlar. Bu kavram, benzer belirli tehlikelere (rizikolara) maruz çok sayıda kişinin bir araya gelmesinden doğan bir topluluğa (risk topluluğu, Gefahrengemeinschaft) dahil bir kimsenin ileride bir tehlikeye maruz kalması halinde, gerçekleşen tehlikenin yarattığı zararların sigortacı tarafından tehlike topluluğuna mensup kişilerden önceden alınan belli bir prim karşılığında giderilmesine yönelik hukuki bir kavramdır¹⁹. Topluluğun gönüllü olarak oluşturulması şart olmayıp, yasa zoruyla da (trafik sorumluluk sigortası, deprem sigortası gibi) olabilir. Böylece, aynı veya benzer rizikolara maruz bulunan kişiler topluluğunda rizikonun gerçekleşmesi sonucunda ortaya çıkacak zararın belli bir prim karşılığında giderilmesine yönelik bağımsız bir talep hakkına sahip olunmasına sigorta denmektedir. Sigortada, tehlikenin zararlı sonuçları bir topluluk arasında

¹⁸ Şen, Osmanlı, 26; Dilik, 32 vd.

¹⁹ R. Kender, Türkiye'de Hususi Sigorta Hukuku, C. 1, 10.bası, İstanbul 2011, 2-3.

dağıtılarak azaltılmaktadır. Sigortacılıkta amaç, aynı veya benzer rizikolara maruz mümkün olduğu kadar çok sayıda kişiyi bir araya toplamak suretiyle, bunlardan alınacak primlerin rizikonun gerçekleşmesi halinde ödenecek sigorta tazminatlarını karşılayacak tarzda ayarlanmasıdır. Bu da, rizikoların gerçekleşme oranı, sigorta ettirilecek kişilerin sayısı ve tahsil edilecek primlerin yüksekliği arasında ölçülü bir denge kurulmasına bağlıdır. Bu konuda istatistik, ihtimaller hesabı, büyük sayılar kanunu gibi birtakım bilimsel esasların yardımına başvurulur. Belirli bir dönemde tahsil edilen primler tutarı, gerçekleşen rizikoların doğurduğu zararların üzerinde olursa, aradaki fark sigortacının kârını, aksi olursa zararını oluşturur.

Özel sigortalar zorunlu veya isteğe bağlı olabilir. Riskin kaynağının bulunduğu ortama göre, riskin malvarlığı veya şahıs varlığını tehdit etmesine, sigortacının ödediği meblağın somut bir zarar karşılığı olup olmamasına göre çeşitli türleri vardır.

Sosyal güvenlik için özel sigortadan yararlanma fikri ilk önce Birleşik Krallık'ta (19. yüzyılda) ortaya atılmıştır. Müteşebbis bir sigorta şirketi, çalışan kişileri hıfz-ı hayat olarak ödenen önemsiz bir prim karşılığında ölüm ve yaşlılığa karşı sigorta ettirmeye başlamış (halk sigortası), bu buluş Birleşik Krallık'ta pek büyük bir rağbet görmüş, oradan Avrupa ve Amerika'ya hızla yayılmıştır. Daha sonra hastalık rizikosunu karşılayan türü de ortaya çıkmıştır. Özel sigorta, Alman ve Birleşik Krallık sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmesini büyük ölçüde etkilemiş bulunmaktadır.

Her şeye rağmen özel sigorta kural olarak isteğe bağlı, özel hukuka tâbi bir sözleşme olduğu, zorlayıcılık karakteri bulunmadığı ve bununla uğraşan özel sigorta şirketlerinin esas gayesi kâr sağlamak olduğundan birbiriyle rekabete girerler, ağır rizikolardan kaçınırlar, müşterileri arasında seçim yaparlar, üstelik isteğe ve tamamen prim ödeme şartına bağlı olduğundan, özel sigorta, gerçek anlamda sosyal güvenlik kavramının dışında kalır²⁰.

5. Sosyal sigortalar: Sosyal güvenlik tekniklerinin en gelişmiş ve yaygın olanıdır. Bir ülkede çalışanların maruz kalabilecekleri belli sayıda sosyal riskleri, zorunlu olarak işçi ve işverenlerin, bazen devletin de katılımıyla devlet tarafından kurulup örgütlenen fakat özerk yönetilen bir kurum tarafından karşılanmasına yönelik bir sigorta tekniğidir. İlgililerin maddi katkısıyla gerçekleştirildiği için "katılnmalı (ya da primli) sosyal güvenlik rejim"leri arasında sayılır. Genel olarak işçi-işveren ve devlet üçlüsünün mali desteğiyle gerçekleştirilir. Prim miktarı rizikonun ağırlığına değil, ücretin yüksekliğine göre belirlenir. Sosyal sigorta sosyal devlet ilkesinin bir sonucu olarak zayıfı korumayı, sigortalılar arasında denge sağlamayı amaçlar. En büyük özelliği, ilgililerin katkısının zorunlu olmasıdır. Bir ülkede sosyal güven-

²⁰ Tuncay/Ekmeççi, 16.

lik sisteminin dayandığı en önemli araç durumundadır. Katılımın zorunlu olması, devletçe örgütlenmiş olması, belirli sayıda riski kapsamına alması açılarından özel sigortalardan ayrılır.

Modern anlamda sosyal sigortalar oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Daha sonra görüleceği üzere, dünyada ilk kez Almanya'da 1881 tarihinde Başbakan Bismarck'ın girişimiyle İmparator I. Wilhelm tarafından kurulmuş, bu tarihten sonra tüm dünyaya yayılmıştır. Almanya'yı, Avusturya (1887), Macaristan (1891), Norveç, Fransa (1894), Finlandiya (1895), İtalya (1898), İspanya (1900), Birleşik Krallık (1911), 1930'lardan sonra da sırasıyla Rusya, Japonya, ABD, Kanada ve diğer ülkeler takip etmişlerdir. Aslında İsviçre'nin Bern Kantonu 1893 yılında sınırlı bir işsizlik sigortasını, Belçika'nın Ghent kenti yönetimi ise 1901 yılında işçi sendikalarının kurdukları işsizlik fonlarının desteklenmesini kabul etmişti. Belçika'da gönüllü yaşlılık sigortası 1850, Fransa'da ise 1851'de kabul edilmiştir. Dünyada ilk defa zorunlu işsizlik sigortası 1911 yılında Birleşik Krallık'ta, zorunlu yaşlılık ve sakatlık sigortaları ise Avusturya'da kabul edilmiştir (1854). Ancak bu sigortalar oldukça ilkel bir görünüş arz ediyor ve sınırlı bir işçi kesimini kapsamına alıyordu²¹.

Sosyal sigortaların 9 ana kolu vardır. Türkiye'nin de taraf olduğu, ILO'nun 1952 tarihli ve 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Hakkında Sözleşmesi'ne göre bunlar, I. Hastalık halinde sağlık yardımları, II. Hastalık ödenekleri, III. Analık, IV. Sakatlık, V. Yaşlılık, VI. İş kazası ve meslek hastalığı, VII. Ölüm, VIII. Aile yardımları ve IX. İşsizlik sigortasıdır. Sosyal sigortalar hemen her ülkede bütün kollarıyla birlikte aynı tarihte değil fakat kademeli olarak kurulmuştur. Ülkemizde aile yardımları dışında diğer tüm sosyal sigorta kolları işlev görmektedir.

6. Katılmasız sosyal güvenlik rejimi: İlk kez 19. yüzyılda yapılmaya başlamış olan sosyal yardımlar bugün sosyal sigortalarla birlikte sosyal güvenliğin iki ana kolunu oluştururlar. Ancak sosyal yardımlar Dünyada sosyal sigortalar kadar kapsamlı ve örgütlü değildir. İlk önce Danimarka'da 1891'de kabul edilen yaşlılık aylığı programı, 60 ve daha yukarı yaştaki muhtaç kişilere yerel idarelerce aylık bağlanmasını öngörüyordu. Sosyal yardım programları (social assistance schemes) alanında Danimarka'yı diğer İskandinav ülkeleri, onları da İngilizce konuşulan ülkeler takip etti. Yeni Zelanda 1898'de, Birleşik Krallık ve Avusturya 1908'de muhtaç yaşlılara devlet bütçesinden aylık bağlanmasını kabul ettiler. Bu programlar daha sonra sakat, işsiz ve ölenlerin yakınlarına kadar genişletildi. Bu uygulama daha sonra öteki ülkelere de yayıldı. "Kamu yardımları" adı da verilen bu yardımlar, yoksul, muhtaç veya az gelirli kişilere devlet bütçesinden yardım yapılması esasına dayanır. Sadece vergilerle finanse edilmeleri, herhangi bir karşılık gözetilmeksizin yoksul, bakıma muhtaç, yaşlı, sakat veya özel nedenleri olan kişilere uygulanması ve sadece devlet bütçesinden sağlanması açılarından sosyal sigortalardan ayrılır. İlginin herhangi

²¹ Tuncay/Ekmekçi, 17.

bir katkısının söz konusu olmadığı için buna “katılmasız sosyal güvenlik rejimi” adı da verilmektedir. Birleşik Krallık'ta, bu kamu yardımları Hazine bünyesinde oluşturulan bir “sosyal fon”dan yapılmakta olup muhtaçlara parasal yardımlardan, ekonomik krize, doğal afetlerden ödünç para vermeye kadar türlü yardım biçimleri vardır. Bu bakımdan sosyal sigortalardan daha gelişmiş ve hümanist bir teknik olduğu söylenebilir. Bugün Yeni Zelanda, kısmen de Avustralya sosyal güvenlik sistemlerini esas itibariyle sosyal yardımlara (katılmasız rejime) dayandırmışlardır.

Son yıllarda dünyada sosyal yardımların yanında sosyal hizmetler ya da sosyal refah hizmetleri adı verilen yeni bir kavram daha ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bundan, toplumun mensupları olan bireylerin, o ülkenin genel şartları çerçevesinde insana yaraşır bir biçimde varlıklarını sürdürebilecekleri bir ortam yaratmaya, sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne yardımcı olmaya yönelik tüm hizmetler anlaşılır. Bu hizmetler, çocuk bakımı, muhtaç çocukların korunması, muhtaç durumdaki yaşlı, sakat ve hastalara bakım ve yardım, dar gelirli bireylere sağlık hizmetleri, tatil imkânları sunma, konut ihtiyaçlarının giderilmesine çalışma gibi akla gelebilecek her türlü hizmeti kapsar. Bu hizmetler esas itibariyle kamu kaynaklarından karşılanmakla beraber özel gönüllü kuruluşların yardımıyla da yürütülebilir. Sosyal yardımlar daha çok parasal edim, sosyal hizmetler ise belirli hizmetler sunma biçiminde ortaya çıkmakla beraber aralarında kesin bir çizgi çizmek zordur.

Kuzey Avrupa ülkeleri, Avustralya ve Yeni Zelanda'da önemli bir yer tutan sosyal yardımlar ve hizmetler yani katılmasız sosyal güvenlik rejiminin ülkemizde tüm sosyal güvenlik sistemi içinde payı çok azdır. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi İslam dünyasında sosyal güvenlik müesseseleri esas itibariyle katılmasız sosyal güvenlik rejimlerine dayanır.

IV. İslamiyet'te Sosyal Güvenlik Fikrine Yön Veren İlkeler

1. Kardeşlik ilkesi: İslam bütün müslümanları kardeş sayar. Kardeşin kardeşe el uzatması, yardımda bulunması, derdiyle ilgilenmesi için arada kan bağı olması gerekmez. Müslüman kişi kan bağı olmayan müslümanlar da kardeş sayıldığı için kendini zaruret içinde olana yardım eli uzatmak için zorunlu hisseder. Bu açıdan ‘iha=kardeş yapma’ olarak bilinen olay insanlık tarihinde bir devrim kabul edilir²². Nitekim hadislerde ‘Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin bir ihtiyacını görürse Allah da onun bir ihtiyacını görür. Kim bir Müslüman'ı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu, kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır’. ‘Varislerini bir başkasına el açacak bir şekilde bırakmaktansa, onları zengin olarak bırakmak çok daha hayırlıdır’. ‘Komşusu aç yatarken tok yatan bizden değildir’. ‘Bir kimse kendisi için istediği şeyi mümin kardeşi

²² Beşer, 10.

için istemedikçe iman etmiş olamaz'. 'Müslümanlar birbirini sevmeye, birbirine acı-mada bir vücudun organları gibidir. Organlardan biri şikayet ederse, vücudun diğer organları onun acısına iştirak eder ve onun yardımına koşar'. 'Mümin, mümine karşı, parçaları birbirine bağlayan, destek olan bina gibidir' buyrulurarak sosyal güvenlik açı-sından kardeşlik ve yardımlaşmanın önemi vurgulanmıştır²³. Hz. Peygamber müs-lümanların birbiriyle kardeş olduklarını ve aralarındaki sosyal dayanışmaya önem vermeleri gerektiğini bir başka hadisinde şu sözlerle ifade etmiştir: 'Sen müminleri, birbirini sevmeye, birbirlerine merhamet etmeye, birbirlerine şefkat göstermeye tıpkı tek bir vücut gibi görürsün, yani onun bir uzvu rahatsızlansa diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararetle onun rahatsızlığına ortak olurlar'²⁴. Diğer bir ifade ile, darda kalan insana yardımcı olmak, üzüntüye kapılanları teselli etmek, ümidi kırılanların moralini düzeltmeye çaba harcamak, dertliye deva aramak gerçek bir müminin vazifeleri cümlesindedir. Bir insan eğer Allah'tan yardım niyaz ediyorsa, ilk önce onun baş-kalarına acıması, elinden gelen yardımı esirgememesi icap eder. Halka acımayan, merhamet duygusundan yoksun kimseye kuşkusuz, Allah da merhamet etmez. İslam'daki kardeşlik ilkesi Ahilik'teki kardeşlik ilkesiyle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Unutmamak yerinde olur ki, Cenab-ı Hakk'ın, kullarına bağışladığı en güzel duygulardan biri acıma duygusudur. Allah'ı seven kişinin, onun yarattıklarına da sevgi duyması ve eğer bu yaratıklar içinde dara düşeni, ezilene, perişan olanı, sıkıntı içinde çırpınanı görürse, hemen yardımına koşması, onu koruyup kurtarmaya çalışması gerekir. Peygamberimiz zayıfların, kadınların ve yetimlerin haklarının ihlal edilmemesini buyurmuştu. Ona göre '*en hayırlı müslüman evi, içinde bir yetimin iyilik gördüğü evdir. En kötü müslüman evi, içinde yetimin kötülük gördüğü evdir*'²⁵.

İslam dini, beşeriyetin (insanlığın) mutluluğunu, toplumun dirlik-düzenlik içinde huzurla yaşamasını, güçlünün ve varlığının güçsüze ve yoksula el uzatmasını emir ve telkin eden son ve en mükemmel dindir. Bu itibarla bireyin hak ve huku-kunu koruduğu kadar, hatta bazen ondan da fazla, kişinin karşısındaki diğer insana iyiliğini arzulaması, onların yararına olacak davranışlarda bulunmasını hedef gösterir. Yine bir başka Hadis-i şerife göre Tanrı kullarının birbirinden üstünlüğü, İslamiyet'e göre ancak Allah korkusu ve topluma olan hizmet derecesiyle orantılıdır. Mal, mülk, hesap, nesep ölçü olarak alınamaz. Fakat topluma en fazla yararı olan, başkasının derdine çare arayıp bulan, bir yetimi sevindiren, bir yolda kalmış gide-ceği yere ulaştıran, bir hastanın sağlığa kavuşmasını sağlayan, bir açığı doyuran, bir sakata iş bulan, bir dar gelirliyi bunalımdan kurtaran insan hayırlıdır, Allah katında makbuldür, mükafatlandırılmaya da layıktır.

²³ Sağlam, 4.

²⁴ Sağlam, 5; Karahan, 26.

²⁵ Yılmaz, 2.

Büyük Türk şairlerinden Urfalı Yusuf Nabî, bu Hadis-i şerifi şöylece şiirleştirmiştir²⁶:

Hayr-i nâsa murâdın ise vukûf
Hayr-i Nâs'ın hadîsin et iz'an
Hayr oldur ki cümleten efvân
Ola halk-ı cihâna nef'-resân

Dindar insan hem bireysel mutluluğu hem de sosyal adaleti sağlaması için Allah'ın kendisine verdiği olanaklardan, nimetlerden, servetinden vs. başkalarını da faydalandıran, bunları başkalarıyla paylaşan, böylece mülkün asıl sahibinin Allah olduğunun bilincinde olan kişidir²⁷.

2. Cemaat ilkesi: İslam'ın bir cemaat dini olduğu hatırlanmalıdır. Kuran'ın ifadesiyle müslümanlar kurşunla kaynatılmış binalar gibidir. Tüm müminler Allah'ın karşısında toplu ve yekvücut olarak hareket ederler. Tıpkı Fatih suresindeki '*Yalnız sana ibadet ederiz, yalnız senden yardım dileriz.*' ya da '*Allah'ın ipine hepimiz sımsıkı yapışın. Dağılıp ayrılmayın.*' sözlerinde olduğu gibi. Bu sözlerdeki çoğulcu ifade cemaat düşüncesini vurgular²⁸.

Bir kez cemaat halinde hareket etme müminin kalbine işlenince karşılıklı yardım ve dayanışma içinde olma fikri daha kolay gerçekleşir. Maxime Rodinson'un ifadesiyle 'Kısacası cemaat içinde zenginlerin gelirleri oranında az veya çok katılmak zorunda oldukları düzenli bir karşılıklı yardım söz konusudur'²⁹.

3. Sosyal adaleti sağlama ilkesi: Kuran-ı Kerim bireyleri muhtaç ve yoksul olanlara sadaka vermekle yükümlü tutmuştur. Tasadduk yani sadaka verme İslam'da dayanışmanın dolayısıyla sosyal güvenliğin sağlanmasında önemli bir yer işgal eder³⁰. Sadaka vermede aslında zorunluluk vardır. Kuran-ı Kerim genellikle sadakayı zorunlu bir vergi anlamında kullanmıştır. Tevbe suresinin 60'ıncı ayetinde halktan toplanan sadakanın (vergilerin) nerelere sarf edileceği açıkça gösterilmiştir³¹. Kuran-ı Kerim müslümanları tasadduka teşvik etmek için eski peygamberlerin kıssalarına atıfta bulunur. Kuran, herkesi sadaka vermekle zorunlu tutmak suretiyle servete doymaz insan psikolojisinin her seviyede bir üstündekine bakarak sadaka verecek güce sahip olmadığını söylemesine engel olmak istemiştir³². Herkesi kapsayan

²⁶ Karahan, 16.

²⁷ Sağlam, aynı yer.

²⁸ Beşer, 12.

²⁹ M. Rodinson, İslam ve Kapitalizm, çev. O. Suda, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1978, 38.

³⁰ Beşer, 48.

³¹ H. Hatemi, 308-309. Tevbe suresinin 60'ıncı ayeti şöyle der: '*Sadakalar Allah'tan bir farz olarak şunlar içindir: Fakirler, düşkünler, toplum içinde memur olanlar, gönülleri (İslam'a) alıştırılmak istenenler, köleler, tutsaklar, borçlular, Allah yolundakiler ve yolda kalmış kişilerdir. Allah hakimdir ve alimdir.*'

³² Beşer, 52.

tasadduk ve infak (nafaka verme) Kuran-ı Kerim'de sıkça zikredilen bir konudur. Hz. Muhammed de Medine döneminde herkesin sadaka vermekle yükümlü olduğunu söylemiştir. Peki herkes sadaka vereceğine göre alacak olan kimdir? Bunun cevabı doğal olarak herkeştir... Böylece ortaya bir sevgi ve dayanışma toplumu çıkacaktır³³.

Aşağıda göreceğimiz gibi İslam'ın beş şartından biri olan zekatı da bu kategoriye eklersek (ki öyle olmalıdır) toplumda servetin paylaşılması, gelirin adil şekilde dağıtılması gerçekleşmiş olur. Bu da sosyal adaleti gerçekleştirir. İslam ihtiyaçtan fazla olan servetlerden devletin aldığı adil vergiyi, yoksulun ve muhtaç olanın hakkı olarak görür, yoksa merhametten lütfedilmiş bir şey olarak değil³⁴. Kuran-ı Kerim ayrıca '*Ey iman edenler! Başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayınız.*' buyurmuştur³⁵. İslam bir yandan sosyal dayanışmayı ve yardımlaşmayı İslam toplumlarının bireylerinin birbirlerine karşı sorumluluklarını büyük bir titizlikle düzenlemiş, diğer yandan kumarı ve havadan kazançları hoş görmediği için bireylerin günümüzde sosyal sigortalara tabi tutulmasının ve bu uygulamanın devlet eliyle yapılmasının İslami esaslara aykırı bir yönü olmadığı ileri sürülmüştür³⁶.

V. Sosyal Güvenliği Sağlamakla Yükümlü Olanlar

Bunlar aile bireyleri, zekat verenler ve beytülmal(devlet hazinesi)'dir.

1. Aile bireyleri: Aile bir toplumun en küçük sosyal kurumudur. İyi yetişmiş, ahlaklı, sağlıklı, dürüst ve yardımsever bireylere sahip ailelere sahip toplumlar en güçlü toplumlardır. Öyle ki, T.C. Anayasası aileyi, Türk toplumunun temeli saymıştır (md. 41). Bir toplum o toplumu oluşturan aile kurumunun dağılmasıyla çökmeye yüz tutar. Sağlam aile sağlam toplum demektir. Her şeyden önce bireylerin sosyal güvenlik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ihtiyaçlarından birinci derecede sorumlu olanlar ailenin diğer bireyleridir. Bilindiği gibi hukukumuzda aile içindeki akrabalar muhtaç durumdaki diğer bireyelerine nafaka vermekle yükümlüdür (MK md. 364): 'Herkes yardım etmediği takdirde yoksulluğa düşecek olan üstsoyu ve altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlüdür'. İslam Hukukunda ise akrabalar arasındaki nafaka yükümlülüğü sadece çekirdek aile olan karı-koca ve çocuklarla sınırlı değildir. Geniş anlamdaki aile tipinde yakından uzağa doğru tüm akrabalar, hatta komşuları da içine alan bir topluluk birbirine yardım etmekle yükümlü tutulmuştur³⁷. Nafaka zorunluluğu içme, yeme, giyinme ve barınma ihtiyaçları girer. Kuran-ı Kerim varlık sahibi olan herkesin nafaka vermekle yükümlü

³³ Beşer, 54.

³⁴ H. Hatemi, 309.

³⁵ Bakara Suresi, 2/64.

³⁶ H. Hatemi, 312.

³⁷ Sağlam, 6.

olduğunu buyurmuştur³⁸. Nafaka miktarı yükümlünün varlık durumuna göre değişir. Varlıklı olan çok, varlığı az olan az nafaka verir. O halde bireyin sosyal güvenlik alanındaki ihtiyaçları, önce kendisi, sonra aile bireyleri ve yakın akrabaları, daha sonra komşuları tarafından sağlanacak, en son olarak da bundan beytümal yani devlet hazinesi sorumlu olacaktır.

2. Zekât verenler: Bilindiği gibi zekât İslam'ın beş şartından biridir. Zekât vermek farzdır (zorunludur). Belirtelim ki, nafaka modern sosyal güvenlik rejimlerinde bir sosyal güvenlik sağlama yöntemi olarak kabul edilmez. Zekât Kuran-ı Kerim'de İslam toplumunda zengin sayılan kişilerin belli yerlere sarf edilmek üzere malvarlığından belli bir payın alınma işlemini ifade eder. Zekâtı tam ehliyetli, müslüman ve özgür kişiler vermekle yükümlü tutulmuştur³⁹. Sözcük olarak Arapça'da artma, çoğalma, malı koruma, bereket gibi anlamlara gelir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kuran-ı Kerim'de sadaka sözcüğü sık sık zekât anlamında da kullanılmıştır. Bir tür vergi olan bu ödemeyi yapmak her Müslüman için farzdır. Hicret'in ikinci yılında (624) farz kılınmıştır. Bu o kadar farz (zorunlu) kılınmıştır ki, Hz. Peygamber '*Zekât vermeyenin namazı da yoktur.*' demiştir.

Kuran-ı Kerim zekâtın verileceği kişileri 8 grup altında toplamıştır⁴⁰. Bunlar fakirler ve miskinler (muhtaçlar), zekât tahsildarları, müellefe-i kulüb (yani kalpleri kazanmak istenenler), köleler, borçlular, Allah yolunda olanlar ve yolda kalmış olanlar⁴¹. Zekât kurumu İslam'da sosyal adalet ve dengeyi kurmaya yönelik diğer bir ifade ile sosyal güvenliği sağlamaya yönelik en önemli kurumdur. Beş kategori maldan alınır: Bunlar; tarım ürünleri, üzüm ve hurma, deve, sığır, koyun, keçi, altın ve gümüş, tüccar eşyası. Zekât söz konusu malların belirli bir meblağa ulaşması halinde farz olur⁴². Müellefe-i kulüb, Peygamber ve halifeleri tarafından ya müslümanlara zarar verenlerin def'i veya İslamiyet'e rağbetin celbi ya da kendi kavim ve aşiretlerini İslam içine sokmaya çaba göstermek amacıyla kalpleri telif edilenler (ısrındırılanlar) anlamına gelir. Bu grubun Peygamberin vefatından sonra varlığını sürdürüp sürmediği bilinmemektedir. Fakat fakirlerle muhtaçlar arasındaki fark pek belli değildir⁴³.

Kuran-ı Kerim'de sadaka iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi gönüllü olarak, dini ve ahlâki duygularla ödenen sadaka, diğeri zorunlu olarak ödenen sadaka yani zekâttır⁴⁴. Daha açık bir anlatımla sadaka iki türlü ödenirdi. Aslında sadakanın iki türü vardır. Birinci türü emvali batınadan yani kişilerin gizli (özel) mallarından

³⁸ Talak Suresi, 65/7: '*Varlıklı olan kimse imkanına göre nafaka versin. Rızıkı kısılmış olan kimse de Allah'ın kendisine verdiğiinden versin.*'

³⁹ Sağlam, 11.

⁴⁰ Sağlam, 11; C. Üçok, Türk Hukuk Tarihi Dersleri, 3.bası, Ankara 1960, 75.

⁴¹ Bu hususta bak. Beşer, 138 vd.

⁴² Dilik, 28.

⁴³ Üçok, 75.

⁴⁴ Hatemi, 308.

verilen sadaka olup kişinin gönlüne bırakılmış bir yardımdır. Arzu eden kişi bunu muhtaç ve yoksullara verirdi. Bu şekli itibariyle sosyal yardıma benzerdi. Diğer türü ise emvali zahireden (yani kişilerin görünürdeki mallarından) alınan sadaka idi ki bu belirli zamanlarda idareye ödenir ve verilmesi zorunlu idi. Bu şekliyle vergiye benzerdi ve buna zekât denirdi⁴⁵. Sosyal yardım niteliğinde olan sadakayı Halife Ebu Bekir ve ondan sonra gelen halifeler bir vergi şekline sokarak İslam'da devlet hazinesinin başlıca gelir kaynağı haline getirmişlerdir⁴⁶. Zekât bu niteliği itibariyle bundan yararlanacak olanlar için bir tür katılsız sosyal güvenlik aracına⁴⁷, ödemekle yükümlü olanlar için ise vergiye benzetilebilir. Servetin adil dağılımına yardımcı olması gibi sosyo-ekonomik bir niteliğe sahiptir. Hz. Peygamber başkasına borcu olanın sadaka vermesinin nafîle (boşuna) olduğunu, onun sadakasının Allah katında kabul görmeyeceğini buyurmuştur. Ona göre muhtaç bir kimseye ödünç vermek tasadduk etmekten daha hayırlıdır. Şu kadar ki, geri ödemede faiz istemek, ödünç verilen kişiden bir çıkar beklememek kaydıyla. Peygamberimiz 'Ödünç vermek, tasadduk etmekten on sekiz kat daha faziletlidir' demiştir⁴⁸.

3. Beytülmal: Zekât yoluyla da ihtiyaçları karşılanamayan zayıf ve kimsesizlerin sosyal güvenliği devlete (beytülmal) düşer⁴⁹. Sorumluluk açısından bakıldığında devletin bireylerin sosyal güvenliğini temin açısından bir tür garantörlük yükümlülüğü bulunmaktadır⁵⁰.

Şöyle ki, sosyal devlet yurttaşlarına iş bulmak ve onlara iş güvencesi sağlamakla yükümlüdür. Beytülmal Arapça'da toplumsal ihtiyaçların karşılanması için kurulan 'devlet hazinesi' anlamına gelir. Devletin elinde toplanan malların bütünü kapsayan hazinenin (beytülmal) ise tüzel kişiliğe sahip olduğu ileri sürülür⁵¹. Beytülmal'ın aktifinde bulunan malların hukuken tüm müslümanlara ait olduğu kabul edilir. Eğer toplumun bir üyesi, her ne sebebe bağlı olursa olsun geçimini sağlayamaz, muhtaç duruma düşerse, ona gerekli yardımı yapmak devletin sorumluluğudur. Hatta İslam felsefesinde bireyler müslim, gayrimüslim olmasına bakılmaksızın sosyal güvenlik garantisi altındadırlar. Zira Hz. Ömer zamanında bile Beytülmal'dan ödenen maaşlardan müslümanlar gibi gayrimüslimler de yararlandırılıyordu. Maaşlar çocuk, yetişkin muhtaç kişilere bağlanmıştı. Görülüyor ki, devlet İslam'da bireylerin sosyal güvenliklerinin kefilidir⁵². Bu da günümüzdeki sosyal devlet ilkesini hatırlatır.

⁴⁵ A. Tuncay, Eski Vakıf Hükümlerimiz ve Vakıflarla İlgili Bazı İnceleme ve sorunlar, Yıldız Sarayı Vakfı, Yayın No. 1, İstanbul 1984, 63.

⁴⁶ Üçok, 76. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra zekâtı ödememek için bazı kabileler İslamiyet'i dahi reddetmişlerdir. Bu olaya 'ridde' adı verilmiştir (Üçok, aynı yer).

⁴⁷ Sağlam, 12.

⁴⁸ M. Hadimi, İslam Ahlakı, İhlas Matbaacılık, İstanbul 1985, 446.

⁴⁹ Sağlam, 6.

⁵⁰ M. Yılmaz, İslam'da Sosyal Güvenlik, 1: <http://www.yeniiumit.com.tr/konular/detay/islam-da-sosyal-guvenlik> (Erişim tarihi: 21.11.2013).

⁵¹ Sağlam, 6.

⁵² Sağlam, 7.

VI. Sosyal Güvenliği Sağlayan Kurumlar

Bunlar belli başlı nafaka, zekat, sandık, akile ve vakıf müesseseleridir. Bunlara fitre, kurban ve kefareti de ekleyebiliriz. Ancak bunların konumuz içinde önemi azdır. Biz önemli kurumlar hakkında biraz açıklama yapmak istiyoruz.

1. Nafaka

Bazı durumlarda kişi arzu etmese de karnını doyuramayacak kadar muhtaç duruma düşebilir. Bu gibi durumlarda onun ihtiyaçları üçüncü kişilerin omuzuna biner. Muhtaç kişinin yeme, içme, giyinme ve barınma ihtiyacını yakın akrabalarından başlayarak üçüncü kişilerce karşılanması kurumuna nafaka diyoruz. Türk-İslam geleneğinde çalışma zorunluluğu bulunmayan ya da boşanan hatta boşanmakta olan kadının nafakası kocaya, malı olmayan ve okuyan küçük çocukların nafakası babaya aittir. Muhtaç durumdaki ana babanın geçimini temin çocuklara düşer. Nafaka yükümlülüğü kardeşlere hatta yakın akrabalara kadar gider. Medeni Kanunumuzun 364üncü maddesi herkesi 'yardım etmediği takdirde yoksulluğa düşecek olan üst-soyu ve altsoyu ile kardeşlerine nafaka vermekle yükümlü' tutmuştur. Kuran-ı Kerim nafaka yükümlülüğü içine sadece karı koca ve çocukları değil, yakın akrabaları hatta komşuları da dahil etmiştir. '*Varlıklı olan kimse imkanına göre nafaka versin. Rızkı kısılmış olan kimse de Allah'ın verdiğiinden versin.*' ayeti⁵³ herkesin durumuna göre çevresindeki insanları gözetmek durumunda olduğunu ifade etmekle birlikte nafaka vermekten korkmanın yersiz olduğu vurgulanmaktadır⁵⁴. Nafaka hakkında yukarıda esasen bazı açıklamalar yapılmıştı.

2. Zekât (Sadaka)

Nafakadan sonra gelir ve varlıklı olma şartı aranmaksızın sadece aile bireylerini değil, toplumun hemen hemen tüm bireylerini başkalarına yardıma zorunlu tutan bir islami kurumdur. Zekât yukarıda da değindiğimiz gibi artma, çoğalma, bereket, kurtuluş anlamını taşır. İslam'ın beş şartından biri olan zekât, Allah'ın belirli yerlere sarf edilmek üzere zengin sayılan kişilerin özel niteliklere sahip olan mallarından belli bir payın alınması işlemini ifade eder⁵⁵. Yukarıda değindiğimiz gibi Kuran-ı Kerim sadaka sözcüğünü iki anlamda kullanmıştır. Birincisi herkesin fakir ve muhtaç kişilere gönlüne göre verdiği isteğe bağlı olarak yapılan bir ödeme, diğeri devlet hazinesine yapılan zorunlu ödeme. Bu ikincisine zekât diyoruz. Zekât günümüzdeki gelir vergisine benzer ve devletin tahsildarları tarafından tahsil edilir. Bu vergiye tabi olan mallar; insanların ekip biçtikleri tarlaların ürünü, üzüm ve hurma ürünü, sahip oldukları deve, sığır, koyun, keçi, altın, gümüş ve ticari eşyadan

⁵³ Talak Suresi, 65/7.

⁵⁴ Sağlam, 6; Yılmaz, 2.

⁵⁵ Sağlam, 11.

ibarettir⁵⁶. Zekâtın paylaşılacağı kişiler ise 8 grupta toplanmıştır. Bunlar fakirler, muhtaçlar (miskinler), zekât tahsildarları, kalpleri İslam'a alıştıırılacak olanlar (ki bunlara müellefe-i kulüb adı verilir), köleler, borçlular, Allah yolunda uğraş ve verenler ve yolda kalanlardır⁵⁷.

Zekât vermek farz (zorunlu) tutulmuş olduğundan vergiye benzer⁵⁸. Varlıklı olanın varlığından bir miktar alınıp yoksul olana verilmesini sağladığından toplumda gelirin yeniden adilce dağılımı sağlanmış olur. Zekât verme bireyin arzusuna bırakılmış bir ödeme değildir. Devletin memurları tarafından tahsil olunur. Hicret'in ikinci yılında (624) farz kılınmıştır. Hz. Muhammed müslümanlığı kabul etmiş kabilelere tahsildarlar göndermiş ve zekât toplamalarını sonra da bunu aynı kabilelerin müslüman fakirlerine dağıtmalarını emretmiştir⁵⁹. Öyle ki, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra dört halife devrinde zekât ödemek istemeyen kabilelerin üzerine asker gönderildiği ifade edilmiştir⁶⁰. Görülüyor ki, İslam ekonomik yönden zayıf olanları güçlü olanlara karşı koruma görevini devlete yüklemiştir.

Zekât yanında İslam dininin emrettiği fitre, kurban kesme, sadaka, kefarete gibi diğer işlem ve yardımlar da yüksek gelir düzeyine sahip olanlardan düşük gelir düzeyine sahip olanlara ve muhtaçlara gelir transferi anlamı taşımaktadır⁶¹.

Fıtır sadakası da denen bu müessese (fıtır) bayram gecesini yiyeceği olan herkesin muhtaç kişilere yapması gerektiği bir ödeme türüdür. Zekâta benzer ise de ondan bazı farklarla ayrılır. Şöyle ki, zekât bir servet vergisi olduğu halde fitre bir kelle vergisidir. Büyük, küçük, kadın-erkek, hür-köle ayırmaksızın hane halkına mensup herkes için kelle başına ödenir. Ayrıca zekât servetin büyüklüğüne göre nisbi olarak ödenirken fitre belli (mutlak) miktarda ödenir. Sonra zekâtın devlet zoruyla alınabilecek bir vergi olmasına karşılık fitre tamamen mükellefin ihtiyarına bırakılmıştır. Daha doğrusu zekât farz, fitre sünnet kabul edilmiştir⁶².

3. Akile

Diyet ödemeyi üstlenen kişiler anlamına gelir. Arapça kökenli bu kelime 'kötülüklerle engel olma' anlamına gelmektedir. Çünkü akile kazaların ortaya çıkardığı zararların telafisi yanında onun oluşmasına engel olma amacı da taşır⁶³. Kaza ya da hata ile öldürme veya yaralama halinde ona ve ailesine verilecek bedel (diyet) ya da

⁵⁶ Üçok, 75.

⁵⁷ Tevbe Suresi'nin 60. ayeti. Üçok, 75; Sağlam, 12.

⁵⁸ Bazıları zekât müessesesini zorunlu olduğu için günümüzdeki sosyal sigortaya benzeter (Bak. Sağlam, 12).

⁵⁹ Dilik, 28.

⁶⁰ Hatemi, 309.

⁶¹ Şen, 31.

⁶² Beşer, 162-163.

⁶³ Bu konuda ayrıca bak. F. Beşer, Sigorta ve Akile: <http://farukbeser.com/yazi/sigorta-ve-akile-254.htm>. Erişim tarihi: 27.11.2013.

kan bedeline benzetilebilir. Şu kadar ki, bu fiili işleyen veya ailesinin ekonomik gücü buna yetmez ise akraba veya komşuların da bu ödemeye iştirak etmesi gerek-
mekte, hatta son aşamada beytülmal da bu konuda yükümlülük düşmekte idi⁶⁴. Burada önemli olan yaralama veya öldürmede buna sebep olanın kastının bulun-
mamasıdır. Çünkü olayda kasıt varsa kısas bile söz konusu olabilir; diyet ödemek
ise kesindir. Bir hadiste '*Kasten öldürme suçunda avâkilden bir şey alınmaz*' buyru-
larak kasten öldürme bunun dışında bırakılmıştır. Aksi halde suça teşvik söz konusu
olurdu. Kasten adam öldürmenin yaptırımını kısas ya da diyet ödemek idi. Böylece
akile sistemi ile başkasına kasıt dışı verilen zararların sırf buna sebep olan birey
tarafından değil, yardımlaşma ve dayanışma içinde olan bir topluluğun bireyleri
arasında bölüştürülerek karşılanması amaçlanmış olmaktadır. Diyet rizikoya uğra-
yana ya da onun ailesine ödenirdi. Bir diğer ifade ile, diyetin ağır ekonomik yükü
bireyler arasında dağıtılarak hafifletilmiş olmaktadır. Kısasın mümkün olmadığı ya
da istenmediği zamanlarda devreye girer ve belli bir esasa göre (deve, gümüş, altın)
ödenir⁶⁵. Akile kurumu sosyal dayanışma ve kolektif sorumluluk fikrini ön plana
çıkarmaktadır⁶⁶.

4. Sandıklar

İslam topluluklarında özellikle de Anadolu'da Selçuklular ve Osmanlılar döne-
minde sosyal güvenlik alanında önemli bir yer tutan sandıklar bir tür yardımlaşma
fonu şeklinde hizmet vermekte idi. Ancak bir grup ya da kesimi kapsamı açısın-
dan modern anlamda sosyal güvenlik sistemi olarak kabul edilemez. Başlıca iki türü
vardı. 'Avarız sandıkları' ve 'esnaf sandıkları'.

a) Avarız sandıkları

Avarız olağanüstü durumlarda ya da zaruret halinde, gerekli olan yardımı yap-
mak üzere mal ve para ile tahsil olunan bir tür vergidir. Bu harcama ve yardımları
yapmak için kurulan sandıklara da avarız sandığı denirdi. Fakir, fukaraya, ihtiyaç
sahiplerine yönelikti. Avarız aslında arıza kelimesinin çoğuludur. Sıkıntı yaratan
durumlar, tehlikeler, darlık anlamına gelir. Osmanlılar döneminde hemen her ma-
hallenin ya da köyün bir avarız sandığı ya da avarız vakfı vardı⁶⁷. Bu sandıklarda
biriken fon hükümet veya devletin bağışlarıyla değil, hayır sahibi kişilerin ya da
mahallenin zenginlerinin hiçbir çıkar gözetmeden yaptıkları yardımlardan meydana
gelirdi. Sandıklarda biriken paradan ihtiyaç halindeki esnaf veya sanatkarlara
düşük faizle borç verildiği de olmaktaydı. Daha sonra bu sandıkların yanında avarız
vakıfları da ortaya çıkmıştır. Bu vakıfların amacı, vakfedilen paradan ihtiyacı olan-

⁶⁴ Sağlam, 8.

⁶⁵ Üçok, 81-82.

⁶⁶ Karş. Sağlam, 9.

⁶⁷ Sağlam, 15-16.

lara geri ödenmek kaydıyla borç vermek ya da vakfedilen paranın mudârabâ⁶⁸ usulü ile işletilmesi suretiyle elde edilecek kârdan ihtiyacı olanlara yardım yapmak idi⁶⁹.

b) Esnaf sandıkları

İslamiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte gerek islam ülkelerinde gerek Anadolu'da ticaret ve sanat hayatı gelişmeye başlamış, yeni iş kolları ortaya çıkmıştır. Ticaret ve sanat faaliyetleri sürdükçe esnaf ve sanatkarlar çıkarlarını korumak, çalışmalarını bir düzene bağlamak fakat en önemlisi mesleki yardımlaşma ve dayanışmayı pekiştirmek amacıyla sandıklar kurmaya başlamışlardır. Tarihte loncaların kurdukları bu sandıklar bazılarında göre sosyal sigortaların öncüleri kabul edilmekte, bazılarında göre ise değildir⁷⁰. Teavün veya orta sandığı adı verilen bu sandıklar Ahi örgütünde ve lonca düzeninde önemli hizmetler görmüşlerdir. Şöyle ki;

1) Herhangi bir zarara uğrayan lonca mensubunun zararı bu sandıktan karşılandığı gibi, doğum, düğün, cenaze masrafları gibi sosyal yükler bu sandıktan karşılanırdı. 2) Ayrıca ölen lonca üyesinin çoluk çocuğu muhtaç durumda ise onlara bakmak, çocuklarını yetiştirip yerleştirmek loncanın görevleri arasındaydı. 3) Yeni bir araç, gereç ve malzeme edinmek veya işyeri açmak için lonca mensubuna kredi verilirdi. Lonca mensubunun kendi sandığı dışında bir yere veya şahsa borçlanması ayıp hatta yasak olduğundan ihtiyaç sahiplerine çok düşük faizle kredi verilirdi. Bazı loncaların sandıkları iktisaden güçlü olduğundan ekonomik, siyasal ve sosyal hayatta büyük ölçüde söz sahibi idiler. Savaşta hükümete nakdi yardım yapan, asker ve gemi donatan, iktisaden güçlü lonca sandıkları da vardı. Ayrıca bu sandıkların zamanla, 'muameleyi şer'iyye' ya da 'hile-i şer'iyye' denen bir metodla, kendilerindeki fonları işlettikleri söylenmektedir⁷¹.

Sonuç olarak bu sandıklar (dost sandığı, yardımlaşma sandığı, arkadaş sandığı, esnaf sandığı, emekli sandığı) ve kurumlar (fütüvvet, âhilik, lonca), halkına sosyal güvenlik alanında iş ve gelecek güvencesi sağlayan karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın esas alındığı, her meslek grubunun kendi içinde organize edildiği, sivil toplum örgütleri olarak zamanının en mükemmel sistemleri olarak hizmet etmişlerdir.

5) Vakıflar

İslamiyet'te sosyal güvenlik bakımından üzerinde durulması gereken belki de en önemli kurum (müessese) vakıftır. Kuran'da hiç sözü edilmeyen, Hz. Muhammed devrinde bile varlığı kuşkulu bir müessese olan vakıf Kuran'ın hayır işleme,

⁶⁸ Mudârabâ sermayenin bir başka kişiye verilerek onun tarafından işletilerek çoğaltılması sonucu elde edilen fazlalığın sermayedar ve işletmeci arasında paylaşılması anlamına gelir.

⁶⁹ Sağlam, 16.

⁷⁰ Şen, Osmanlı, 30.

⁷¹ Sağlam, 17.

yardım etme yolundaki telkinlerini yerine getirmeye yarayan araçlardan biridir. Bu nedenle vakıf İslam'daki sadaka fikriyle ilgilidir⁷². Şunu ekleyelim ki, tartışmalı olmakla birlikte, vakıf müessesesi doğrudan doğruya İslam dininin dini-ahlaki esaslarından doğmuş ve münhasıran İslami bir müessese değilse de İslamiyet ile geliştiği söylenebilir. Bütün dinler gibi İslam dininin de hayır ve yardımlaşma kabilinden ahlaki prensipleri teşvik etmesi pek doğaldır.

Türk Medeni Kanununda (md. 101) 'Gerçek ve tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluğu' olarak tanımlanan vakıf, İslam Hukukunda 'menfaati insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde sayıp temlik ve temellükten alıkoymaktır.' şeklinde tanımlanmakta idi⁷³. Bugün dahi uygulamada MK md. 110 ve TTK md. 552 hükmüne uygun olarak işçilere yardım sandıkları ya da vakıfları kurulduğu bilinmektedir.

Sosyal güvenlik açısından vakıfların İslam ülkelerinde tarihi gelişimi itibarıyla çok büyük etkileri olmuştur. Vakıf yoluyla varlıklı, hayırsever kişiler özellikle taşınmaz mallarının gelirlerini dini ve sosyal amaçlı hizmetlerin görülmesi için kurmuş oldukları kurumların finansmanına tahsis etmekte, bu amaçla bu malların mülkiyetini sözü edilen kurumlara devretmekte idiler⁷⁴. Vakıf kurumu Osmanlı devletinde eğitim, bilim ve uygarlığın gelişmesinde, sağlık, sosyal yardım, şehircilik, bayındırlık alanında önemli rol oynamıştır. Kuşkusuz vakıf kurma işleminin zorunlu değil, gönüllü bir işlem olduğu da unutulmamalıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda vakıfların sosyal güvenlikle ilgili hizmetleri başlıca aşevleri, imarethaneler, kervansaraylar kurma, yolculara, hac yolunda parasız kalanlara, dul ve yetimlere, körlere, dilsizlere, harp malulü ve gazilere yardım, kimsesiz yaşlı ve çocukların barındırılması ve bakılması, şifa yurtları ve hastaneler açılması, işletilmesi, çocuklara kitap parası, fakirlere yakacak, yemek verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır⁷⁵.

Sosyal güvenlik amacı taşıyan vakıflar, 'hayri vakıflar' ve 'avarız vakıfları' olmak üzere ikiye ayrılmakta idi. 'Müessesatı hayriye' adı verilen hayri vakıflar muhtaç olan herkesin bizzat aynından (kendisinden) yararlanabileceği türden vakıflar olup okul, medrese, kütüphane, hastane, hamam, kervansaray, çeşme, cami gibi varlıklardan oluşur. Aynıyla yararlanılmayan fakat bu saydıklarımızın işletilmesi sonucu elde edilen gelirden yararlanan vakıflara da 'müstegallatı hayriye' adı verilir⁷⁶. İkinci tür vakıflar daha çok avarız vakıfları, esnaf vakıfları şeklinde ortaya çıkmıştır ki düşük gelirli olan, zaruret haline düşen belli bir cemaat veya mahalle mensupla-

⁷² A. Tuncay, 21 vd.

⁷³ A. Tuncay, 18.

⁷⁴ Dilik, 34.

⁷⁵ Dilik, 37.

⁷⁶ Şen, 33; Dilik, 38.

rının ihtiyaçlarının karşılanması amacını taşırlardı⁷⁷. Yukarıda bunlara değinilmişti. Denilebilir ki, vakıf İslam Hukukunda ve Osmanlı İmparatorluğunda bugün sosyal devletin üzerine almış olduğu pek çok kamu hizmetini yürüten bir müessese olmuş ve gerekli mali olanakları da bizzat kendisi sağlamıştır⁷⁸.

VI. Sonuç

Görüldüğü üzere İslamiyet'te her konuda olduğu gibi insanın sosyal güvenlik ihtiyacı da Allah'a ya da ona biat etmeye odaklanmıştır. Cemaat ve kardeşlik ilkeleri gereği bir müslüman olanakları ölçüsünde birbirine, muhtaç ve düşkün olana yardım etmekle yükümlü tutulurken Allah'a da yaklaşmış olacaktır. İslam'daki sosyal güvenlik kavramı kardeşlik ve cemaat anlayışının bir tezahürü ve gereğidir⁷⁹. Bir diğer ifade ile, Kuran-ı Kerim'deki sosyal güvenlik amacı ve araçları İslam'ın güçlenmesine ve yaygınlaştırılmasına hizmet eder. Burada sosyal güvenlikten beklenen şey muhtaca yardımdan, onun ihtiyaçlarını karşılamak amacından çok hayır işleme, sevap kazanma, böylece Yüce Yaradan'a yaklaşma amacıdır. Günümüzdeki sosyal güvenlik anlayışı ortaya çıkan sosyal risklerin etkisini hafifletmeye yönelikken İslamiyet'teki sosyal güvenlik anlayışı sosyal risk daha ortaya çıkmadan önlenmesine yöneliktir.

İslam'daki sosyal güvenlik kurumları günümüz sosyal güvenlik araçlarına pek benzememekle beraber az çok sosyal yardım ve hizmetlere yani katılsız sosyal güvenlik rejimini andırmaktadır⁸⁰. Ama yine de İslam'daki sosyal güvenlik sistemi günümüz modern toplumlarında uygulanan rejimlerin çok uzağında olup yetersizdir. 'İslam Açısından Sosyalizm' adlı eserin yazarı değerli Profesör H. Hatemi'ye göre bunu nedeni İslam'ın çağdışı, kaskatı kurallar koyduğundan değil, Kuran'ın istediği türden bir İslam devletinin kurulamayışı, uygulamanın eksik yapılmış olmasındandır⁸¹. İslam karşıtı gibi bir anlayış ve düşünce içinde olmamakla beraber biz bu düşünceye katılmıyoruz. Çünkü Kuran'ın emrettiği biçimde bir islami düzen belki kutsal kitabın yeryüzüne indiği 7.yy'da hatta ondan sonraki 8-10. yüzyıl boyunca dahi mümkün olabilirdi. Fakat bugünün ulus devleti, federatif devlet yapıları, demokrasi, siyasi ve kültür anlayışı ile sosyo-ekonomik düzeni içinde mümkün görülmemektedir. Eğer öyle olsaydı İslam toplulukları bugün huzurlu, sorunsuz, özgür, müreffeh bir hayat sürerlerdi. Ama gerçek öyle değil. Kuran'ın vahyedildiği tarihte Arap yarımadasında tarıma ve geniş aile tipine dayalı bir sosyo-ekonomik düzen hüküm sürmekte, insanlar kabileler halinde yaşamaktaydılar. Gelenek ve görenekler ön planda idi. Bugün modern devletler kurulmuş, devletlerarası siyasi ve

⁷⁷ Şen, 34; Dilik, 38.

⁷⁸ A. Tuncay, 39, 63.

⁷⁹ Sağlam, 5.

⁸⁰ Beşer, 126.

⁸¹ Hatemi, 316.

ekonomik ilişkiler gelişmiş, serbest rekabet vazgeçilmez olmuş, dünya globalleşmiş, teknoloji inanılmaz ilerlemiş, ihtiyaçlar artmış, insanlık iki dünya savaşı geçirmiş, acılar çekmiş, insan ömrü uzamış, yeni hastalıklar, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Bu gerçek İslam topluluklarını da teslim almıştır. Bu gelişme ve karmaşık dünya düzeni içinde sosyal güvenlik 1500 yıl öncesine ait kurum ve metodlarla yönetilemez. Yönetilemiyor da. Kaldı ki, İslam dünyası kendi içinde bölünmüş, mezhep ve din savaşları, iktidar savaşları her gün yüzlerce günahsız insanın canını almaktadır. Bu düzen ya da düzensizlik ortamı, bırakınız modern sosyal güvenlik rejimini, islami sosyal güvenlik kurumlarının uygulanabilirliğini bile nafîle çıkartır. Bizce islami sosyal güvenlik anlayışı tarihte kalmıştır. Bu nedenle İslam'daki sosyal güvenlik anlayışını bugünün kurumsallamış sosyal güvenlik sistemiyle kıyaslamak yanlış olur.